

38/38 Sâd Suresi

1. Mukattaa harflerinden olan “Sâd” harfinin anlamı için bkz. www.fcr.com.tr/kuranaydinligi/hurufumukattaa
2. Kur’an’ın sıfatı olarak gelen zikir kelimesine, şeref, öğüt, açıklama ve önceki kitapların ve milletlerin anıları gibi anlamlar verilmiştir (Maverdî, *en-Nüket*; Sa’lebî, *el-Keşf*; Sealibî, *el-Cevahir*). Kâf ve Nûn harfleriyle başlayan surelerin ilk ayetlerinde de aynı şekilde Kur’an’a ve onun tarihi arkaplanına gönderme yapılmaktadır.
3. Cümledeki soru, “Bu sihirbaz, tanrıları tek tanrıya mı çevirdi?” anlamında alaylı bir sorudur. “Tanrıları tek Allah mı yarattı?” anlamında öğrenme amaçlı bir soru değildir.
4. Ayetin orijinalinde “Sebeplerle yükselsinler.” ifadesiyle inkarcılara birtakım araçlar bularak göğe tırmanmaları ve Allah’ın katına erişip vahyin kime geleceğine, peygamberin kim olacağına dair kararı değiştirmeleri teklif edilerek meydan okunmaktadır.
5. “Zü’l-evtad” deyimini için bkz. 89/Fecr 10.
6. 11-14. ayetlerde, Hz. Peygamber’i küçümseyen kibirli müşrikler topluluğunun durumu tasvir ediliyor. Onların müttefik güçlerine örnek olarak önceki kavimlerin sadece peygamber karşılığında birleşen, dolayısıyla dağılmaya mahkûm olan ordularının gerçek durumu anlatılmaktadır. Birbirlerine inancı ve güveni olmayan kalabalıkların aksine, kıyameti görebilen derin bir ufuk ve inanç temeline dayanan kalıcı birlikliklerin önemli olduğunu vurgulayan ayetler, kendilerini sayıca az görerek üzülen müminlere ümit vermektedir.
7. Bu ayetler, Hz. Peygamber’e ve onun ümmetine çok açık bir mesaj içermektedir: Sabret ve güçlü kulumuz Davut’u düşün! O Allah’a boyun eğmişti; dağlar, taşlar, kuşlar da ona boyun eğmişti. Allah’a boyun eğene, mahlûkat boyun eğer!
8. Davalının isteği, koyunun bakımının kendisine verilmesi şeklinde “ekfilnîha” ifadesi ile dile getirildiği için gasp muamelesi görmesini gerektirecek açık bir durum gözükmemektedir. Ebu Aliye’nin bu kelimeyi bir kimsenin malına emaneten bakmak, kefaletini üstlenmek anlamında değerlendirdiği bilinmektedir (Sa’lebî, *el-Keşf*; Sealibî, *el-Cevahir*). 26. ayette yer alan “Adaletle hükmet, hevâya uyma! O seni Allah’ın yolundan saptırır.” ifadelerine bakılırsa, Davut peygamberin, bu sınavda her iki tarafı dinlemediği, niyet okumaya çalıştığı ve önyargıyla karar verdiği ve sonra da tevbe ettiği anlaşılmaktadır (Kutup, *Fî Zılâl*).
9. Özünde iman ve salih amel barındırmayan ortaklıkların düşmanlıkla sonuçlanması kaçınılmazdır. Bu örneğin, peygamberlere düşmanlıkta birleşen müttefik orduların sonuçta dağılacağına dair yukarıdaki hükme ve devamında anlatılan cehennemliklerin tartışmasına gönderme yaptığını düşünüyoruz.
10. Çoğu ulema bu ayetin secde ayeti olduğuna hükmetmiş ve tilavet secdesini farz olarak değerlendirmişse de İbn Abbas bunu farz olarak değerlendirmemiştir. Nahl 49. ayet konusunda Hz. Ömer de benzeri bir değerlendirmede bulunmuş ve secde edenin isabet ettiğini, etmeyene bir günahın olmadığını söylemiştir (Erul, *Sahabenin Sünnet*

anlayışı, s. 289, 290). Dolayısıyla Allah'ın ayetleri okunduğunda etkilenecek secde yapmanın sünnet veya nafile olarak değerlendirildiği açıkça anlaşılmaktadır. Önemli olan insanın içinden gelerek yapmasıdır.

11. Bağışlanan suç açıktır (bkz. 8. dipnot). Kıssayı bağlamından kopararak İsrailiyat hikâyeleriyle bulandıranlar olmuştur. Düşmanlarının Davut Peygamber'e yaptığı iftiraları muharref Tevrat efsanelerinden alıp bu ayetlerin altına tefsir diye yazmak uygun düşmemektedir (Sarmış, *Rivayet Kültürü ve Yanlış Din Anlayışı*, s. 287-304). Bu söylentilerin Davud Peygamber'e (as) iftira olduğunu düşünen Hz. Ali'nin (ra), bu söylentileri dile getirenlere 160 değnek vuracağını söylemesi, İsrailiyat rivayetlerinin o dönemde İslam kültürüne sızmaya başladığını göstermektedir (Razî, *Mefatihü'l-Gayb*; Zemahşerî, *Keşşaf*; Mevdudî, *Tefhim*).

12. Halife yapmak, burada hükümdar yapmak anlamına geldiği gibi yeryüzünde Allah'ın hükümlerini uygulamak için seçilmiş özel bir temsilci (elçi) anlamını da içermiş olabilir.

13. Allah, gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri hak olarak, ontolojik bir gerçek olarak yarattığını, batıl olarak yaratmadığını dile getirmektedir. Bu tür ayetlerde "batıl" kelimesi, gerçek anlamda bir var oluşun aksine, temelsiz, anlamsız bir uydurma veya düzmece anlamında kullanılmaktadır. Evrenin düzmece bir kurgu olduğunu savunan din, müşrik dinlerin ürettiği sanal bir algı biçimidir (29/Ankebut 41-44).

14. "Makamına bir ceset getirdik" cümlesindeki ceset kelimesi cisim, beden, kan vs. anlamlarına gelmektedir. Bu ve devamındaki cümleler Hz. Süleyman'ın hayatından bazı kesitler sunarak Tevrat'a gönderme yapmaktadır. Fakat bu tür değiniler çok veciz ve özlü ifadelerle yapıldığı için olayın arka planını bilmeden anlamak zor olmaktadır. Bu nedenle tefsirciler olayı anlamaya çalışmış ve Yahudi sözlü kültüründen halk masalları alıntılanmışlardır (Taberî, *Camiu'l-Beyan*; Razî, *Mefatihü'l-Gayb*). Mevcut Tevrat'ta da benzeri aktarımlar olmakla birlikte Kur'an'ın atıf yapmaya değer bulduğu gerçek bilgiler de yer alır. Kur'an bu tür bilgileri seçerek verir. Yahudilerin çarpıttığı bilgileri tashih için orijinalini anlatmayı ihmal etmez. Fakat İsrailiyatçılar Kur'an'ın değindiği doğru bilgiyi aramak yerine Kur'an'ın ayıklayarak açıkladığı özlü bilgilerin altına kirletilmiş hikayeler yazarlar (bkz. 17-26. ayetler ve dipnotları). Bu sınav ve ceset olayı I. Krallar 3. Babta, mabedin inşasından sonra yaptığı dua ise 8. Babta ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Hz. Süleyman babasının yerine geçince Allah ona dileğini sorar o da hikmet ister. 3. Babta anlatılan sınav ve ceset hadisesi; Hz. Süleyman'ın aynı odada doğum yapan iki cariye birinin çocuğunun üzerine yatarak ölümüne sebep olması ve diğer çocukla değiştirmesi olayı üzerinden sınanması ve sorunu hikmetle çözmesidir. Canlı çocuğun hangi anneye ait olduğunu belirlemek için kılıçla ikiye bölerek paylaştırmayı önermiş, çocuğun gerçek annesi buna dayanamayarak hakkından ferağat ederken diğeri parçalanmasını istemiş ve böylece çocuğun kime ait olduğu belirlenmiştir. Ayette vurgulanan ceset bu olaydaki çocuğun cesedi olsa gerektir. Kur'an bu ayrıntılı hikayeleri anlatmak yerine özetle değinmiştir. Ancak Davud'a yapılan iftirayı red için ayrıntılı anlatmıştır (17-26. ayetler). Tıpkı önceki kıssada Hz. Davud'un koyun davasında sınanması gibi Hz. Süleyman da adaletle hükmetme konusunda sınanmıştır.

15. 37. ayette geçen "Bina ve dalgıçlık yapan meslek erbabından şeytanlar diye bahsetmesi, cinlerin ustalarını çalıştırdığı anlamını çağrıştırmaktadır. Çünkü 34/Sebe 10-14. ayetlerde cinleri çalıştırdığından bahsedilmektedir. Şeytan kelimesinin usta anlamına geldiği bilinmektedir. Ayrıca kelimenin bazı türevlerinin Hz. Süleyman döneminde zırh dokuma, kalkan ve benzeri silah ustaları için kullanılmış olabileceğini

çağrıştıran kullanımları mevcuttur. Cin kelimesinin gece karanlığı, bahçe, görülmez varlıklar, cenin, kalp, ruh, ölü ve mezar, yılan ve sinsilik, delilik gibi anlamlara geldiğini biliyoruz. Ayrıca cinlerin, meleklerin bir türü olduğunu söyleyenler de mevcuttur (Zebîdî, *Tâc*; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*). Ancak Kur'an'da melekleri cinlerden ayıran açık bir ifade yer almaktadır (34/Sebe 40, 41).

16. Şeytan, Eyyûb'un görünür ve görünmez bütün düşmanları olabilir (6/Enam 112).

17. Ayağını yere vurmamak, çaba, gayret, hareket, azim ve dirayet anlamlarına gelebilmektedir. Yıkılacak ve içilecek soğuk su da imkân ve dirilik anlamında deyim olabilir (Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

18. Sağlığı ve malı, mülkü yok olduktan sonra Allah'tan ümit kesmeyip bunlara tekrar kavuşabileceğine inanmanın önemi bu kıssadakinden daha güzel anlatılamaz. Çünkü ümit ve tevekkül, imanın özüdür. Kur'an'ın altını çizdiği Eyyûb'un sabrı, İsrailoğulları arasında da dillere destan olmuş; hatta masal ve mitolojiye dönüşmüştür (*Tevrat*, Eyyûb, Bab 1-42). Mevdudî'nin de belirttiği gibi Tevrat'ın 1, 2 ve 42. bablarda verdiği bilgiler Kur'an'ın verdiği bilgilerle büyük oranda örtüşmektedir. Diğer bablarda anlatılan manzum hikâyelerse sürgün dönemine özgü mitolojik bilgilerdir (*Tefhim*, 21/Enbiya 83, 84. ayetlerin tefsiri). Kur'an'ın verdiği bilgilere göre Hz. Eyyûb, başına gelen belaları şeytandan bilmektedir. Fakat muharref Tevrat'ta anlatılan Eyyûb, bütün belalardan dolayı Allah'ı suçlamaktadır. Hz. Eyyûb'un Allah'a bağlılığını ve sabrını eleştiren hanımına sinirlendiğine dair bilgiler Tevrat'ta mevcuttur, ancak cezalandırma konusunda yemin ettiğine dair bir bilgi yoktur (Eyyûb, 2/7-10). Üstelik hanımıyla ilgili bu tür bilgiler Kur'an'da hiç yoktur. Sadece bir demet ot alıp bırakarak sözünü yerine getirmesinden bahsedilmektedir (44. ayet). Fakat buna rağmen tefsircilerin neredeyse tamamı, birtakım rivayetlere dayanarak Eyyûb'un ayağa kalkınca eşini cezalandıracağına yemin ettiği ve buna pişman olup dövmekten vaz geçtiği ve bir demet çubuk ile karısına vurup yeminini yerine getirmesi gerektiğine dair yorumlar yapmışlardır (Razî, *Mefatihü'l-Gayb*). Böylesi bir yemin Tevrat'ta, "*Toprağın hakkını vermedimse buğday yerine diken, arpa yerine kötü ot bitsin.*" şeklindedir (Eyyûb, 31/39, 40). Buna benzer başka ifadeler de mevcuttur (Eyyûb, 5/25-27, 6/5-7, 9/30-32, 14/1-14). Bütün olumsuzluklara rağmen Tevrat'taki bu yemin ve sözler doğru kabul edilecek olursa bir tutam ot alıp toprağa atarak veya bir tutam fide alıp yere dikerek yeminini yerine getirmesi şeklinde yorumlanabilir. Çünkü ayette, eline alınması istenen "dışın" kelimesi demet anlamı dışında artık ve değersiz mal anlamına gelirken devamındaki "darb" kelimesi, sermaye koymak ve ticaret yapmak, bir şeyi bırakmak, bir çubuğu yere dikmek anlamlarına gelebilmektedir (Sarı, *Mevarid*). Önceki cümlede yer alan "Ayağını yere vur." ifadesinin "dirençli ve kararlı davranmak" anlamına gelebileceğine dikkat çeken Hamdi Yazır da ayette, eline alması gereken şeyin ne demeti olduğunun belirtilmediğini ve dolayısıyla eli altında bir cemaat kurulması gerektiğinin de anlatılmış olabileceğini dile getirmektedir (*Hak Dini*).

19. Halis din; Allah'ın gönderdiği vahyin şirk, hurafe, heva ve iftira gibi karışmalardan korunmuş halidir. Halis kul ise bu halis dini içselleştirip olduğu gibi hayata geçiren, inancını şirk bulaşıklarından koruyan kimsedir. Allah'ın gönderdiği vahiy ile insanları söz konusu fazlalıklardan arındırarak dinlerini temizlemesi ise onları ihlâsa erdirmesidir. Bu ifadenin söz konusu peygamberler için kullanılması, mevcut Tevrat'ın o peygamberler hakkında öne sürdüğü ithamları reddetmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca ahireti önemsemenin altı çizilmektedir.

20. Elyesa Peygamber'in Tevrat'ta kıssası anlatılan Elişa olduğu dile getirilmektedir. İsrailoğullarının yozlaşma döneminde gelen ve tevhide çağıran bir peygamberdir. O bölgede meşhur olan "Baal Peora" putuna tapan kavmine savaş açmış ve yerel anlamda başarılı olmuşsa da bu uyarılar İsrail için yeterli olmamış, kötülükler devam ederken Asur ve Media saldırıları başlamış ve sürgünün kapıları açılmıştır (2. Krallar, bab 2-13; Mevdudî, *Tefhim*).

21. 21/Enbiya 85. ayette de geçen "Zü'l-Kifl" isminin Ze'n-Nun gibi lakap olduğu düşünülmektedir. İsimlerin başında gelen "zü" eki sahip demektir. Dolayısıyla "Kifl'in sahibi" demektir. Kifl, emanet, ahid, pay, hisse, oruç, yük, sorumluluk vs. anlamlarına gelmektedir. Ayrıca Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak Kürtleri arasında Kifil, Kerkük anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla Zülkifl, Kifilli, yani Kerküklü anlamına gelebilir. Mevdudî'nin verdiği bilgiler de bu ihtimali güçlendirmektedir. Çünkü Mevdudî'nin Tevrat araştırmacılarına atfen verdiği bilgilere göre Zülkifl'in Tevrat'ta adı geçen Hezekiel olma ihtimali yüksektir. Hezekiel, Babil sürgünü ve onu takip eden Pers esareti döneminde yaşayan ve Yahudilerce peygamber kabul edilen, kehanetleriyle ünlü bir isimdir. Hezekiel'in Buhtunnasr tarafından Habur ırmağı yakınlarındaki Tel-Abibe kasabasına yerleştirilen söz konusu esirlerle birlikte olduğu bilgileri, Kerkük yorumunu güçlendirmektedir. Tefsirciler Zülkifl'in Zekeriyya, Elyesa, İlyas veya Yeşu olduğunu söylemişlerse de bu iddialar bu surenin 48 ve 49. ayetleriyle, Enbiya suresinin 89. ayetiyle örtüşmemektedir (Mevdudî, *Tefhim*; ayrıca bkz. 21/Enbiya 85).

22. "Adn" kelimesi, deniz veya ırmak kenarında bulunan verimli gür bahçeler için kullanıldığı gibi, ebedilik ve bir şeyin aslı, kaynağı veya madeni anlamında da kullanılır. Çünkü "maden" kelimesiyle aynı köktendir (Buharî, Tefsir 9). 35/Fatır 33. ayetteki tasvir kıymetli madenlerle dolu bir cennet düşündürmektedir. Kelimenin anlam imkânlarına ve Kur'an'daki kullanımlarına bakılırsa billur gibi suların başında, zümrüt yeşili (tropik) bahçelerde en kıymetli mücevherlerle inşa edilmiş köşklerde, rüyaların bile ulaşamayacağı muhteşem bir hayat akla gelmektedir. Tevrat kültüründe bu kelime "Aden veya Eden" şeklinde şahıs ve yer ismi olarak geçmektedir. "Aden bahçesi" şeklinde Hz. Âdem'in yaratıldığı cennetin adı olarak da zikredilmektedir. Bazı İslam âlimleri de Adin cennetiyle Güney Yemen'in başkenti Aden şehri arasında bağlantı kurmuşlardır. Taberî'ye göre Kabil, kardeşi Habili öldürdükten sonra bu şehre kaçmıştır (Mustafa L. Bilge, Y. Şevki Yavuz, *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Aden" ve "Adn" maddeleri, c. 1, s. 367, 368, 390, 391).

23. Cehennemliklerin konuşmalarında geçen bazı kelimeler yoruma müsait gözükmektedir. "Eşrar" (şerliler) kelimesi, müfsid (bozguncu) ve zalim anlamına da gelmektedir. "Sihriyyen" kelimesi, alay ve eğlence anlamında kullanıldığı gibi baskı altında tutma anlamında da kullanılmaktadır (Zebidî, *Tâc*). Baskı anlamı verildiği takdirde cümlenin anlamı şöyle olabilir: "Bizim baskı altında tuttuğumuz kimseler gerçekten onlar mıydı; yoksa şimdi gözler onları göremez mi oldu?" Nitekim Basra ehli böyle anlamlandırmıştır (Taberî, *Camîu'l-Beyan*). Yalanlama ve zulmetmeleri sebebiyle cehenneme girdikleri hâlde hâlen orada yalanladıkları ve zulmettikleri kimseleri aramaktadırlar. Doğrusu, orada bile gerçeği görmüş değiller; görecek gibi de gözüküyorlar.

24. Bu ayetteki "Mele-i a'lâ" (yüce topluluk) ifadesi, 71. ayetten itibaren anlatılan Hz. Âdem (as) kıssasındaki tartışmanın geçtiği Allah ile huzurundaki meleklerden oluşan meclis olarak yorumlanmıştır (İbn Atiye, *el-Muharrer*). Bu meclise Allah'ın dâhil

olmadığı, şeytanla konuşurken melekler aracılığı ile konuştuğu gibi tenzihçi yorumlar yapılmıştır (Mevdudî, *Tefhim*). Fakat bundan önce nazil olan 54/Kamer 54, 55. ayetlerde şuurlu davrananların benzeri bir mecliste, Allah'ın huzurunda karşılanacağı müjdelenmektedir ki ayetler tenzihi aşırıya götürmenin ümidi körelttiğine işaret etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in vefatı esnasında "Refik-i A'lâ'ya" diyerek gözlerini yumduğuna dair bilgiler mevcuttur (Hamdi Yazır, *Hak Dini*, Nasr suresinin tefsiri). Bu örneğin, Eyyûb kıssasından sonra gelmesi de ilginçtir. Çünkü muharref Tevrat'taki Eyyûb kıssasında meleklerden "Allah oğulları" diye söz edilmekte ve şeytanın melekler arasına sızıp, Allah'ın huzuruna çıktığı ve O'nunla tartıştığı gibi mitolojik bilgiler yer almaktadır (Eyyûb, 1/6-12, 2/1-10). Bu paragrafın, Allah'a ve peygambere karşı büyüklük taslayan inkârcıların cehennemde birbirleriyle yaptıkları tartışmanın ardından gelmesi daha da ilginçtir. Mele-i a'lâ'dan kovulan şeytan ile cehennemde birbirine düşen kâfirlerin eşrafı birbirine benzetilmektedir. Bu bölüm sanki surenin finali gibidir.

25. Bu ayetlerde "Âdem" ismi geçmemektedir. "Beşer" kelimesi tekil, ikil ve çoğul olarak bütün insanları içeren belirtisiz bir isim olarak kullanıldığı gibi tartışmada da tek bir kişiden değil de Hz. Âdem dahil bütün insanlardan bahsedilmektedir. "Secde" kelimesi ise kulun Allah'a karşı alını yere koyarak yaptığı kavramsal anlamdan önce itaat etme, boyun eğme ve selamlama anlamlarına gelmektedir (12/Yusuf 100). Bu nedenle Maturidî, burada emredilen secdenin ıstılahî/ibadî anlamda secde olmadığı kanaatindedir (*Te'vîlât*). Eğer ibadet anlamında secde kastediliyorsa Hz. Âdem'in yaratılması sebebiyle Allah'a secde edilmesi istenmektedir. İtaat anlamı kastediliyorsa insanın halifeliği ve mahlûkatın ona boyun eğmesi ortaya konmaktadır (18/Kehf 50). Müşriklerin tek Allah'a kulluk etmeyi bırakıp da kendi emrine amade kılınan diğer varlıklara tapınacak kadar alçalmasına dikkat çekilmekte ve müminlere şöyle bir mesaj verilmektedir: "Siz Allah'ın emrine uyarsanız her şey sizin emrinize verilir!" (17-19. ayetler).

26. "Yed" kelimesi "el" anlamındadır. 17. ayette olduğu gibi "zü'l-eyd" (eller sahibi) deyimini güçlü anlamında kullanılabilir. Burada Allah'ın insanı önemseydiğini vurgulayan deyimsel anlamda kullanıldığı düşünülmektedir (Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

27. Halis kul, Allah'ın halis dinine tabi olan kullardır (Bkz. 37/Saffat 74). Allah'a halis kul olanların, kâfir cinlerin lideri kabul edilen İblis'ten bile korkmasına gerek yoktur (15/Hicr 40, 42).